

**Волинська обласна рада
Управління культури, з питань релігій та національностей
Волинської обласної державної адміністрації
Волинський краєзнавчий музей
Колодяжненський літературно-меморіальний
музей Лесі Українки
Волинська обласна організація Національної спілки
краєзнавців України**

Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури

Науковий збірник

**Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції,
присвяченої 150-річчю від дня народження Лесі Українки
с. Колодяжне, 25 лютого 2021 року**

Луцьк – 2021

УДК 821.161.2.09:929(477)](06)
У-45

Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури: Наук. зб.: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодяжне, 25 лютого 2021 року. / упоряд. Є. Ковальчук. Луцьк, 2021. – 196 с., іл.

Науковий збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Лесі Українки, яка відбулася 25 лютого 2021 року в с. Колодяжне на Волині.

До збірника включені статті, присвячені дослідженням життя, творчої спадщина й пошанування пам'яті Лесі Українки, Олени Пчілки та інших представників родини Косачів.

Видання розраховане на науковців, краєзнавців, музейних працівників та широке коло шанувальників минувшини.

Редакційна група:

Бойко Ольга Петрівна – завідувачка Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки, філіалу Волинського краєзнавчого музею.

Ковальчук Євгенія Іванівна – кандидатка історичних наук, доцентка, заступниця директорки з наукової роботи Волинського краєзнавчого музею.

Мігас Микола Васильович – учений секретар Волинського краєзнавчого музею.

Чибирак Світлана Вікторівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Відповідальна за випуск: *Оксана Важатко*

Матеріали надруковані в авторській редакції.

У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.

**На першій сторінці обкладинки: листівка «Леся Українка». Графіка. Худ. В. Я. Чебаник. 1971.
Фонди Волинського краєзнавчого музею.**

**Видання здійснене в рамках Регіональної програми з відзначення
150-річчя від дня народження Лесі Українки.**

© Волинський краєзнавчий музей, 2021

© Колодяженський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, 2021

РОЗДІЛ 1.
ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА РОДИНА КОСАЧІВ: ЖИТТЯ, ТВОРЧІСТЬ ТА
ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Антон Божук (м. Київ)

СОЦІАЛЬНІ КОНТАКТИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ З ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСТВА В КРИМУ
НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті аналізуються особливості контактів Лесі Українки з представниками різних верств українського народу в Криму наприкінці XIX – на початку XX ст. в контексті суспільного життя регіону. Особлива увага приділяється «ялтинським» періодам (1897-1898 і 1907-1908 рр.). Деякі дані, що раніше позначалися як невідомі або невстановлені, презентуються вперше.

Ключові слова: *Леся Українка, Крим, Ялта, український театр, українська драма.*

In this report are analyzed the social life of the Crimea at the end of XIX and at the beginning of XX century and the peculiarities of Lesya Ukrainka's contacts with representatives of various strata of the Ukrainian people there during then stay on the peninsula. Particular attention is paid to the so-called Yalta periods of 1897-1898 and 1907-1908. Some data marked previously as unknown or unidentified are introduced for the first time.

Keywords: *Lesya Ukrainka, Crimea, Yalta, Ukrainian theater, Ukrainian drama.*

У дослідженнях вітчизняних науковців (В. Гуменюк, М. Вишняк, Н. Якубчак, О. Присяжнюк та ін.), що аналізували життєпис і творчу спадщину Лесі Українки, її перебування в Криму згадується переважно з огляду на вплив колориту, історії та міфології регіону на її твори. Втім, практично поза увагою лишається її соціальна активність на півострові в контексті тогочасних локальних суспільно-політичних умов; значною мірою цю лакуну заповнюють дослідження С. Кочерги. Детальніший розгляд зазначеного аспекту життя Лесі Українки становить безпосередню мету цієї розвідки. *Актуальність* поданого матеріалу зумовлена загальнодержавним відзначенням 150-річного ювілею народження видатної української літературної діячки, а також нагальною суспільною потребою переосмислення її творчої і громадської діяльності в реаліях сьогодення.

Загалом Леся Українка провела в Криму майже три роки життя, близько двох з них – у Ялті. Традиційно в її кримському літописі окреслюються три періоди – 1890–1891, 1897–1898 та 1907–1908 рр. Вперше Леся Українка відвідала півострів з метою оздоровлення у 19-річному віці разом із матір'ю. У червні 1897 р. в супроводі тітки вона прибула до Ялти, згодом оселившись на дачі в урочищі Чукурлар і нечасто залишаючи його межі. Взимку 1897–1898 рр. поетеса змінила помешкання, а наприкінці травня 1898 р. виїхала з Ялти. У березні 1907 р. Леся Українка зі своїм майбутнім чоловіком Климентом Квіткою прибула до Севастополя; згодом вони оселилися в Ялті, де поетеса знов дуже рідко залишала помешкання. В серпні Леся Українка та Климент Квітка повінчалися в Києві, після чого вирушили до Балаклави, а на початку жовтня переїхали до Ялти. Взимку 1908 р. Климент Квітка формально був зарахований до штату сімферопольського суду, фактично виконуючи обов'язки помічника повітового слідчого в Ялті; у травні його відпустку довелося використати для оздоровлення в Євпаторії, після чого в серпні подружжя повернулося до Ялти, а на початку 1909 р. переїхало до Грузії.

Станом на кінець XIX – початок XX ст. населення Ялти становило собою конгломерат багатьох етнічних груп, презентованих як вихідцями з різних регіонів Російської імперії, в тому числі питомих українських територій, так і підданими інших держав. У незавершених «Листах з Криму» (1896 р.) О Кониського були наведені дані перепису населення в Російській імперії у грудні 1892 р.: згідно з ними, населення Ялти разом зі слобідками та передмістям налічувало 10200 осіб, з них українців, записаних «малоросами», було нараховано 2007 – у тому числі 251 з Херсонщини, 263 з Полтавщини, 253 з Харківщини, 243 з Чернігівщини, 212 з Катеринославщини, 202 з Київщини, 117 з Поділля, а також менш ніж по сотні осіб з інших українських територій, що входили на той час до складу імперії [5]. При цьому «малорусскую», тобто українську мову рідною назвали лише 111 тогочасних мешканців Ялти: цей факт Кониський пояснював перебуванням у місті чималої кількості малоосвічених заробітчан, які не зрозуміли суті питання щодо рідної мови [6]. Загалом навряд чи доводиться говорити про українське населення півдня Криму кінця XIX ст. як про монолітну громаду, оскільки чимало його представників перебували у регіоні тимчасово, здебільшого в умовах службової ротації або за потребою оздоровлення, і не всі з них були носіями національної свідомості на належному рівні; до того ж, слід врахувати тогочасну специфіку

соціальної комунікації. Відтак у жовтні 1897 р. Леся Українка, переїжджаючи з Чукурлара на дачу Ліщинської в Ялті, писала до матері: *«Тут я досі не стріла нікого земляків. Що воно за знак?»* [8, с. 386-387] Проте за тиждень до цього в листі вона озвучила прохання до матері, що дисонує з цим запитанням: *«На Бога, пришли в тутешню народну читальню «Кобзаря», люди просять дуже, на таку адресу: Ялта, Народная библиотека, Почтовая ул., Сергею Васильевичу Стаханову. Се справді слід зробити»* [8, с. 384-385]. Відтак виникає певна неясність: чи спілкувалася Леся Українка прямим чином з відвідувачами народної читальні, що прохали надіслати «Кобзаря», чи лише передала Олені Пчілці запит завідувача читальні Стаханова, сформований на підставі звернень користувачів установи – не обов'язково етнічних українців чи носіїв української національної самосвідомості. Так само постає питання, кого саме Леся Українка вважала «земляками», вочевидь, лишаючи поза цією категорією місцеве українське населення: конкретно вихідців з рідної Волині чи мешканців етнографічних українських територій загалом. Разом з тим, зафіксована Лесею Українкою інформація щодо локальних запитів на ознайомлення з творчістю Шевченка стала додатковим свідченням того, що на півдні Криму наприкінці XIX ст. перебували громадяни, небайдужі до української культури.

З подальшого епістолярію Лесі Українки можна зробити висновок, що наприкінці 1897 р. вона мала в Ялті невтішний досвід спілкування з «земляками». Зокрема, в листах до матері вона неохоче згадувала про «велику бридку пакость», заподіяну їй «історичними людьми», однак при цьому зазначала, що «свої люди часом поступають мало чим краще від «історичних»: *«Наприклад, мої сусіди, свідомі українці, дуже гречно приймали мене у себе, пан господар навіть все на путь істини наставляв* (не встановлено, про кого йдеться – авт.), *до мене ж все «ніяк не могли зібратись», хоч живем ми буквально в п'яти шагах. Але ось коли добродієві треба було моєї помочі для надписування заграничного листа, то миттю зібрався. Знов же, коли я якось чотири дні не виходила з хати через інфлуенцу, то «свої люди» не поінтересувались навіть через служанку, чи не пропала там часом «молода українська сила»* [8, с. 412-417].

Слід зазначити, що під час свого перебування в Криму в 1897-1898 рр. Леся Українка працювала над своїм першим драматичним твором «Блакитна троянда». Тривалий час авторка переймалася долею п'єси, питанням її постановки та добром артистів, що мали виконувати головні ролі; передбачалося залучення корифеїв тогочасного українського театру. Зокрема, у питаннях театральної політики консультантом Лесі Українки на певний час став її сусід на дачі Ліщинської в Ялті – український актор-комік, антрепренер трупи М. Старицького І. Руденко, про якого письменниця в листах до матері часом говорила у жіночому роді, використовуючи його сценічний псевдонім «Найда», однак презентувала його як «завзятого українського театрала» [Там само]. На початку березня 1898 р. Леся Українка в листі до матері описувала зимові гастролі М. Садовського в Ялті: *«Велось йому погано, інакше і бути не могло, бо в трупі, окрім його самого, артистів нема, а єсть партачі. Ставили вони все ветош («Сватання на Гончарівці», «Наталку» і т. і.), надіючись, що Ялта все одно «новини не вида́ла». Найбільшим слоу («цвях» (фр.), у значенні «родзинка програми» – авт.) репертуару був «Никандр Безщасний» («роль Никандра исполнял автор»), хтіла я піти подивитись на сю безщасну п'єсу, та не могла, бо на той час була слаба, вресити тим не багато втерляла»* [9, с. 22-25]. У квітні Леся Українка припускала можливість постановки «Блакитної троянди» в Ялті за участі славетної акторки М. Заньковецької, проте переймалася тим, що місцевій публіці будуть «зовсім незрозумілі» нюанси української мови [9, с. 33-34]. Попри свої сумніви у можливості постановки п'єси (зокрема, щодо того, наскільки вона «має смисл в Ялті»), в якості режисера авторка вбачала І. Яворського, що також на той час перебував у Ялті і про якого Леся Українка мала добрі звістки з Києва як про «молоду зірку». При цьому І. Руденко намагався «виманити» в Лесі Українки абсолютну згоду на постановку її драми в Ялті; вона ж при цьому зазначала, що той «про свою антрепризу не признавався, либонь, для якоїсь політики тонкої». Вочевидь, можна припустити, що Руденко приховував свою посаду антрепренера у трупі М. Старицького, намагаючись організувати на місцевому рівні товариство артистів задля проведення театральних вистав на власний розсуд. Також зі слів своєї сестри Ольги Леся Українка, маючи на увазі цей колектив, повідомляла, що «репертуар тут у них досить дикий» [9, с. 40-42], а в наступному листі до матері охарактеризувала його як «трупу звичайну, без жадних «нових начал» і назвала акторів загалом «народом зрадливим», при цьому вчергове наголосивши на недоцільності постановки «Блакитної троянди» в Ялті та зазначивши: *«Сі заходи навряд чи корисні були б для моїх нервів. ... Театр мене взагалі дуже втомляє»* [9, с. 42-44]. Незабаром «лукаве під'їждження» Руденка остаточно переконало Лесю Українку не надавати йому текст драми для постановки: змінити це рішення міг лише особистий вплив М. Старицького, що був давнім товаришем її батька, однак цього не сталося. При цьому авторка також змінила свою думку про І. Яворського та про театральні колективи загалом [9, с. 45-46]. На початку травня Леся Українка в листі до сестри Ольги повідомила про свій

намір відвідати ялтинський театр уперше, оскільки «досі були все п'єси занадто нецікаві для того, щоб варто було жертвувати собою» [9, с. 48-49]. Відтак Ялта не стала місцем прем'єри першої української психологічної драми.

Наступного разу й востаннє Леся Українка відвідала Крим у 1907-1908 рр. Незадовго до її прибуття, наприкінці зими 1907 р., в українській щоденній газеті «Рада», що видавалася в Києві, було надруковано непідписаний репортаж з Ялти про тогочасне тамтешнє українське життя [1]. Серед іншого повідомлялося, що «прихильна до українського руху» редакція ялтинської газети «Крымский курьер» ознайомлювала читачів із перекладеними російською мовою творами М. Коцюбинського, Л. Пахаревського, М. Чернявського та інших українських письменників – у тому числі й Лесі Українки: з огляду на цю обставину темою окремих дослідницьких пошуків могла б стати співпраця авторки з зазначеним виданням, якщо вона мала місце. Також ялтинський репортер повідомляв, що влітку 1906 р. українська громада Сімферополя плекала думку щодо заснування в місті товариства «Просвіта» – ймовірно, на взірць київського (статут було затверджено в червні 1906 р.), яке мало допомагати «розвиткові української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою, працюючи в Києві і в Київській губернії» і заступницею голови якого стала Леся Українка [10, с. 475-477]. Цю ідею ялтинські українці «зустріли з великою радістю», сподіваючись організувати в місті філію сімферопольського товариства, проте цим планам не судилося здійснитися через «страшенну урядову реакцію».

Наприкінці 1907 р. Леся Українка звернулася з Ялти до одеського громадського діяча М. Комарова: «Чи не знаєте Ви кого з українців, що проживав би в Ялті, може б, ласка і нас якось рекомендаційним листом познайомити, бо таки сумно без земляків. Був тут молодий Крамаренко за лікаря в однім загороднім санаторії, та й той вже рушив в Умань (дані про згадану особу відсутні – авт.). Отак ми на безлюдді й живемо» [10, с. 220]. На початку квітня 1908 р. вона розповіла матері в листі про господарів дачі Терещенка на Дарсанівській вулиці («Наші хазяї полтавці і вся двірня з України, але мова така, що аж жаль слухати (хоча хазяйка передплатниця «Рідного краю» і величає себе малоросіяною), вже досить того, що кухарку Горшину звуть Грушею») та про свою служницю – дівчину «з Малої Перещепини, що приїхала сюди «на поправку», та не має змоги прожити без служби. Вона вже звикла, що з нами можна говорити по-простому, і вже не мучить мені вух тим «новорусским жаргоном», що панує в нашому дворі». Також Леся Українка повідомила Олені Пчілці: «Ще тут живе один великий твій почитатель – Храпаль, брат «знаменитого», але сам не знаменитий. Просив кланятись тобі, хоч ти його й не знаєш. Та й він тебе в лице не знає і довго думав, що то я єсть ти. Я ховаюсь від його безконечних розмов» [10, с. 230-233]. Під «знаменитим», найвірогідніше, мався на увазі педагог і колишній військовий Іван Храпаль, уродженець Гадяча, звідки родом була й Олена Пчілка, «українець з діда-прадіда», часто згадуваний у київській пресі під час революції 1905–1907 рр. в Російській імперії як один з провідних діячів «обрусительства» та боротьби з «іногородцями» в Україні. У часописі «Рада» за 1908 р. у списках жертв на збудування пам'ятника Т. Шевченкові в Києві, зібраних у Багачці на Полтавщині, прізвище Храпаль знаходимо під ініціалами «С. Г.» [14]: вочевидь, їхній носій і був братом «знаменитого» Храпалія, на що вказує регіон проживання та спільний ініціал імені по батькові («Г» – Георгійович). Іронічна характеристика Лесі Українки «але сам не знаменитий» могла свідчити про те, що її співрозмовник мав погляди, діаметрально протилежні до братових. Подальші дослідження могли б дати детальнішу інформацію про цю особу та про кримську сторінку її життєпису.

В липні 1908 р. під час перебування в Євпаторії Леся Українка повідомляла матері, що кілька разів із чоловіком приймала в себе громадського діяча Леоніда Жебуньова; Климент Квітка відвідував його у відповідь, проте без дружини. «Дуже він тішиться деякими своїми тутешніми успіхами, але живеться йому не дуже добре: вирвав зуба, має невралгію в лиці і т. ін.», – розповідала Леся Українка [10, с. 245-247]. Слід зазначити, що Леонід Жебуньов у Криму справді мав «деякі успіхи», однак на початку 1909 р. під час перебування в Ялті у листі до видавця «Ради» Євгена Чикаленка він описав свої невтішні враження від представників місцевої української інтелігенції, з якими завів знайомство: «Такі вони байдужі до справи, що в мене вже слів не вистачає для докорів та лайки. Вже й докупи позвонив їх (досі не були вони знайомі між собою), та нічого не виходить з того. Нехай їм біс!» Із цим листом Жебуньов надіслав Чикаленкові для «Ради», фактичні обов'язки промоутера якої він виконував на громадських засадах, статтю про ялтинську громаду євангельських християн (вийшла у №11 за 1909 р.); при цьому автор зазначив, що зацікавив членів громади, які були «всі українці родом», Святим Письмом українською мовою, плануючи подарувати їм видання. Також він просив Чикаленка надсилати «Раду» до Ялтинського санаторію для малозабезпечених хворих на сухоти, спорудженого в пам'ять про імператора Олександра III: «Там чимало є українців хворих і за рік перебуває їх кілька сот, цікавляться українською літературою, та не вистачає грошей ні в

санаторії (вона дешева, для бідних), ні у хворих, щоб передплатити, і всі часописи одержуються там дурно. Є «Рада» і «Слово», і читаються, як помітно по газетах, вже перечитаним» [2]. До того ж, Жебуньов мав плани щодо організації у зазначеному санаторії української бібліотеки, постачаючи заклад придбаною власним коштом літературою [3]. Зі слів самого Жебуньова неможливо оцінити об'єктивно, наскільки плідною була його праця в Ялті, проте в серпні 1909 р. він відповів на пораду Чикаленка, що перебував тоді в Алупці, відвідати півострів: «Удалось мені в Криму дечим зайнятись, так це ж дрібниця і яюсь щасливо випало, а в другий раз може й не випасти» [4].

У вересні 1908 р. Леся Українка писала до сестри Ольги: «Досадно сидіти у такій Ялті, де ні для себе, ні для людей не живеши! Тепер нам тільки й жити, що літературою, бо людей українських тут зовсім нема. Знайомих у нас тут взагалі мало, та й яюсь тутешні люди мало здатні вилазити з своєї хати (та й ми ж так само!), то й рідко бачимо кого». При цьому вона зазначила, що разом із чоловіком кілька разів спілкувалася з Олександром Олесем, «але і він вже виїхав» [7, с. 816-818]. Саме того року поет прибув до Криму на ціле літо з наміром упорядкувати другий том своїх віршів [11], який було видано у Санкт-Петербурзі в 1909 р. Вперше майже нікому не відомий на той час літератор-початківець Олександр Кандиба приїхав до Ялти влітку 1906 р. на лікування та відпочинок разом з нареченою Вірою Свядковською та її сестрою Ольгою. Незабаром місцевий часопис «Русская Ривьера» надрукував його фейлетон, який «мав великий успіх у курортної публіки» і зближив автора з редакцією; за кілька днів у «більшому товаристві літераторів» поет із «несподіваним успіхом» презентував свої українські вірші російським письменникам, що почали переконувати його в необхідності видання творів і обіцяти сприяння в цьому. З надісланих матір'ю до Ялти рукописів Олександр Кандиба склав свою першу поетичну збірку «З журбою радість обнялась», видану в 1907 р. під псевдонімом «Олександр Олесь», отриманим від нареченої в Ялті: до цієї книжки увійшов цикл «В Криму. З кримських образів» [15]. У 1909 р. з огляду на астму поет мав пробути літо в Криму, де планував займатися літературною працею [13]; також існує припущення, що він побував на кримському узбережжі і в 1910 р. На початку 1909 р. в газеті «Рада» під криптонімом «О-сь» з'явився фейлетон Олександра Олеся «Наше письменство», в якому він радив тим, хто «цікавиться глибоко» українською культурою, відвідати низку міст задля того, щоб переконатися, що вона «завжди стояла і тепер стоїть дуже високо»; зокрема, в переліку було вказано Севастополь і Ялту [16].

Наприкінці 1908 р. Леся Українка та Климент Квітка запросили до себе кобзаря Гната Гончаренка (Гончара) з Севастополя, де той по смерті дружини мешкав у сина, що працював на залізниці. Попри логістичні, технічні та фінансові труднощі, від виконавця вдалося записати на фонограф пісенний матеріал, після чого валики з записами Леся Українка надіслала до етнографічної комісії Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка [10, с. 265]. Через цю справу від'їзд подружжя з Ялти до Грузії довелося дещо відтермінувати [10, с. 261-264], проте Леся Українка почувалася «цілком нагородженою за клопіт тими кількома днями, пробутими в товаристві» Гончаренка [10, с. 266-267]. Навесні 1913 р., перебуваючи в Єгипті, письменниця згадувала про спілкування з Гончаренком у Криму в листі до етнографа Філарета Колесси: «Ми посилали по нього нашу наймичку, бо він не міг би приїхати сам, тому що не держав поводаря (в Севастополі, добре знаючи місцевість, він ходить сам, тільки без бандури, бо інакше поліція чіпляється), на пристані в Ялті поліція таки вчепилася до нього, як до жебрака з недозволеним способом прошення (з бандурою), і тільки запевнення наймички, що Гончаренко не жебрак, що він їде в гості до відомих людей, на відому адресу, врятувало бідного артиста від неприємності» [10, с. 445-449].

1 серпня 1913 р. під час перебування в Сурамі (Грузія) Леся Українка відійшла у вічність. На цю болючу втрату відгукнулися чимало українців звідусіль – і Крим не став винятком: серед адресантів телеграм зі словами співчуття зазначені «Ол. Новицький з с. Коктебель біля Феодосії» [17] (можливо, історик Олексій Новицький) та вчений-ентомолог і громадський діяч Іринарх Щоголів, який на той час мешкав з дружиною в Сімферополі [12].

Як найбільш результативні у плані громадської діяльності можна окреслити «ялтинські» сторінки життєпису Лесі Українки у 1897-1898 та 1907-1908 рр. У цей час для неї був актуальним пошук «земляків» на кримському півдні з метою спілкування і громадської та творчої взаємодії, проте не завжди він був успішним – переважно через людські якості, що суперечили світоглядіві літературної та громадської діячки. Також слід враховувати, що Лесі Українці, яка перебувала у Криму з метою оздоровлення, доводилося обмежувати соціальні контакти через незадовільний фізичний чи психологічний стан. Українське населення Ялти на той час номінально становило майже 1/5, проте воно не було монолітним і мало його представників були носіями української національної самосвідомості, а ще менше – української мови. Здебільшого українці перебували на півострові як службовці або пацієнти лікувальних установ чи

відпочивальники. Разом з тим, у Ялті, як і в Криму загалом, навіть в умовах репресій проти «инородцев» українське культурне життя реалізовувалося в різних проявах: театральні трупи організовували українські вистави, серед яких могла би бути й «Блакитна троянда» Лесі Українки (однак цього не сталося через небажання авторки), місцеві часописи друкували твори українських літераторів (хоч і в російському перекладі), у бібліотеках та інших громадських установах існував попит на українську літературу та пресу. Цілком логічно припустити, що в умовах ширшого розвитку комунікацій та наявності громадянських свобод українське населення Криму могло гуртуватися тісніше, налагоджуючи результативні зв'язки. Результати опрацювання наявних джерел вказують на те, що під час перебування в Криму Леся Українка контактувала переважно з представниками громадянського суспільства з етнографічних українських територій (тогочасні Київська та Полтавська губернії) і практично не мала зносин із представниками місцевого українства. Втім, ми можемо припустити, що таке спілкування з певними наслідками теж мало місце, проте не висвітлювалося в епістолярії письменниці, щоб не наражати на небезпеку людей, що проводили громадську працю в умовах адміністративного тиску. Відповідні ґрунтовні дослідження можуть значно доповнити кримські сторінки життєпису Лесі Українки.

Джерела та література

1. Дописи. Ялта. *Рада*. №38. 15 лютого 1907 р. С. 4.
2. ІР НБУВ, ф. І, № 35509.
3. ІР НБУВ, ф. І, № 35471.
4. ІР НБУВ, ф. І, № 35478.
5. Кониський О. Листи з Криму. *Зоря*. 1896. № 12. С. 237.
6. Кониський О. Листи з Криму. *Зоря*. 1896. № 13. С. 255.
7. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970.
8. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Т. 10. К.: Наукова думка, 1978. 542 с.
9. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Т. 11. К.: Наукова думка, 1978. 477 с.
10. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Т. 12. К.: Наукова думка, 1979. 695 с.
11. Література, наука, умілість і техніка. *Рада*. №151. 15 липня 1908 р. С. 3.
12. На[д] труною. *Рада*. №183. 24 серпня 1913 р. С. 3.
13. Недуга Олеся. *Рада*. №94. 9 травня 1909 р. С. 3.
14. Од редакції. *Рада*. №209. 26 вересня 1908 р. С. 4.
15. Олександр Олесь. Твори в 2-х томах. Т.1. К., 1990. С. 50.
16. О-сь. Наше письменство. *Рада*. №8. 24 січня 1909 р. С. 2–3.
17. Памяти Лесі Українки. *Рада*. №173. 12 серпня 1913 р. – С. 2.

Тетяна Данилюк-Терещук (м. Луцьк)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ РЕФЛЕКСІЇ ЛЮБОВІ ДРАЖЕВСЬКОЇ: ОЛЕНА ПЧІЛКА

Любов Артемівна Дражевська (12 вересня 1910 р., Харків – 29 квітня 2006 р., Нью-Йорк) – геолог, журналіст, постійний співробітник Української Вільної Академії Наук у США (від заснування у 1950-х до 1990-х рр. – пресовий референт, асистент редактора англомовних «Анналів», член управи УВАН), куратор Патерсонського музею в Нью-Джерсі (США), активний учасник громадського життя української діаспори в США [2; 4].

Її життєва доля – частина української історії, тих «недостріляних» колишніх політв'язнів, членів родин розстріляних та людей, які хоч не побували в радянських тюрмах, та зазнали переслідувань, бо були дуже діяльними на полі громадської та культурної праці» [12, с. 29]. Про себе ж Л. Дражевська скромно казала: «А я тільки свідок» [12, с. 29], хоча насправді й сама належала до категорії «недостріляних». Як доньку «ворожого елемента» [14] її виключили з літературного відділу Харківського інституту народної освіти у 1929 р., а вдруге, у 1935 р. з геологічного факультету Харківського педінституту профосвіти, як дружину Ю. Лавріненка – «буржуазного націоналіста та фашиста» [10, с. 4].

Емігрантська «сага» Л. Дражевської почалася 1943 р.: кінець Другої світової війни застав її в Німеччині у таборі Ді-Пі *Mainz-Kastel*, перші повоєнні роки жила у Франкфурті, де працювала перекладачем з англійської мови у Центральному Представництві Української Еміграції. Від 1949 р. мешкала у США (у її спогадах є точна дата – «30 серпня 1949 р. я прибула до Нью-Йорка» [11, с. 94]).

У тих життєвих перипетіях, зізнавалася Л. Дражевська, їй щастило на людей добрих, талановитих, інтелігентних. Вигнані «з дому», вони шукали прихистку на чужині, як найбільші святощі берегли пам'ять